

مؤلفه ها والگوهای رفتاری در مدیریت اسلامی از دیدگاه امام علی (علیه السلام)

علی شامی ۱
علی کاظمی ۲
سیدحسین جولائی* ۳

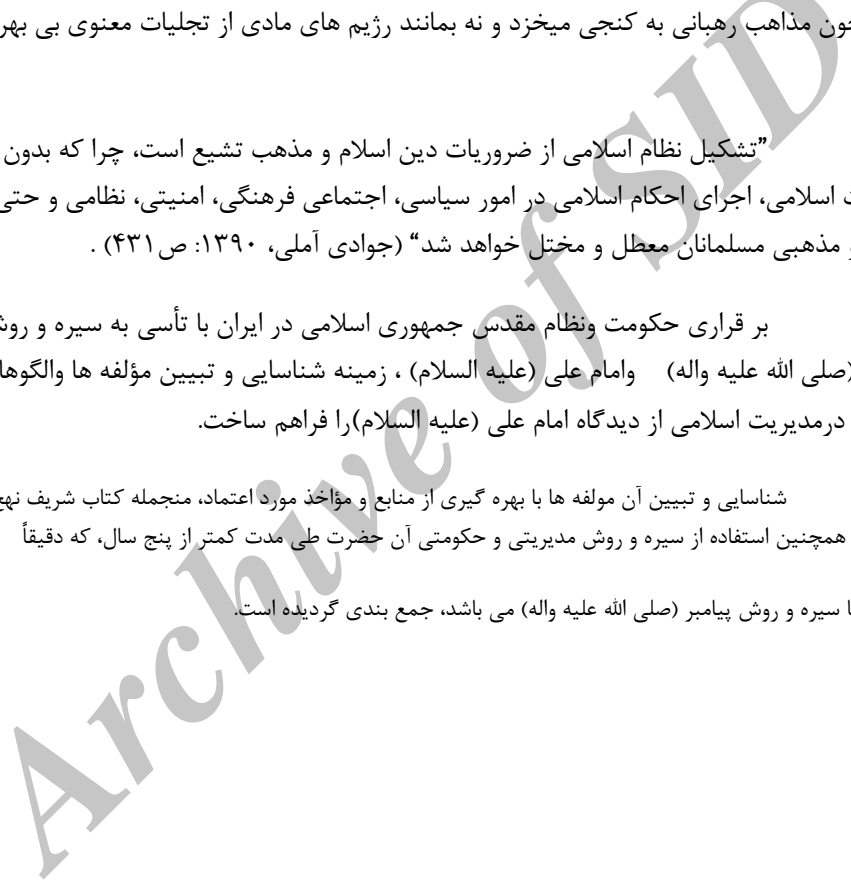
چکیده

اسلام دین دنیا و آخرت، فرد و اجتماع، معاش و معاد، حکومت و سیاست، [مدیریت و] اقتصاد و فرهنگ است و به همه نیازهای انسانی در جمیع ابعاد او پاسخ می گوید، و آیینی زنده و پیشرو و همیشگی است و به مانند دیگر مذاهب و مکاتب، آیینی یکرویه [یک بعدی] و ناقص نیست، نه همچون مذاهب رهبانی به کنجی میخزد و نه بمانند رژیم های مادی از تجلیات معنوی بی بهره می ماند.

”تشکیل نظام اسلامی از ضروریات دین اسلام و مذهب تشیع است، چرا که بدون حکومت اسلامی، اجرای احکام اسلامی در امور سیاسی، اجتماعی فرهنگی، امنیتی، نظامی و حتی امور فردی و مذهبی مسلمانان معطل و مختل خواهد شد“ (جوادی آملی، ۱۳۹۰: ص ۴۳۱).

بر قراری حکومت و نظام مقدس جمهوری اسلامی در ایران با تأسی به سیره و روش پیامبر (صلی الله علیه واله) و امام علی (علیه السلام)، زمینه شناسایی و تبیین مؤلفه ها والگوهای رفتاری در مدیریت اسلامی از دیدگاه امام علی (علیه السلام) را فراهم ساخت.

شناسایی و تبیین آن مؤلفه ها با بهره گیری از منابع و مؤاخذ مورد اعتماد، منجمله کتاب شریف نهج البلاغه و همچنین استفاده از سیره و روش مدیریتی و حکومتی آن حضرت طی مدت کمتر از پنج سال، که دقیقاً منطبق با سیره و روش پیامبر (صلی الله علیه واله) می باشد، جمع بندی گردیده است.

- ۱- استاد یار گروه مدیریت دانشگاه اصفهان
- ۲- استاد یار گروه مدیریت دانشگاه اصفهان
- ۳- دکتری مدیریت استراتژیک - استادپاره وقت دانشگاه آزاد اصفهان - خوراسگان

Email: HosseinJulae@gmail.com

*نویسنده مسؤل: تلفن: ۰۹۱۳۳۰۵۱۵۰۵

شیوه ، اهداف و سوال های پژوهش

شیوه پژوهش

این مقاله بر مبنای ماهیت و روش و از گروه تحقیقات توصیفی تحلیلی و جزء دسته تحقیق توصیفی تحلیل محتوا می باشد. گردآوری اطلاعات در آن به روش کتابخانه ای و ابزار متن خوانی و فیش برداری بوده و همچنین شیوه و روش تجزیه و تحلیل اطلاعات و داده های آن کیفی و با توجه به بررسی منابع مورد نیاز ، اطلاعات گردآوری شده توسط پژوهشگر ، جمع آوری و تجزیه و تحلیل گردیده است.

اهداف و سوال های پژوهش

اهداف اصلی این پژوهش شامل:

- ۱- شناسایی و تبیین مؤلفه ها و الگوهای رفتاری در مدیریت اسلامی از دیدگاه امام علی (علیه السلام) .
- ۲- شناسایی و تبیین مؤلفه ها و الگوهای رفتاری در برنامه ریزی از دیدگاه امام علی (علیه السلام).
- ۳- شناسایی و تبیین مؤلفه ها و الگوهای رفتاری در سازماندهی از دیدگاه امام علی (علیه السلام).
- ۴- شناسایی و تبیین مؤلفه ها و الگوهای رفتاری در هدایت و رهبری از دیدگاه امام علی (علیه السلام).
- ۵- شناسایی و تبیین مؤلفه ها و الگوهای رفتاری در نظارت و کنترل از دیدگاه امام علی (علیه السلام).
- ۶- شناسایی و تبیین مؤلفه ها و الگوهای رفتاری در هماهنگی از دیدگاه امام علی (علیه السلام).

سوال های پژوهش

- ۱- مؤلفه ها و الگوهای رفتاری در مدیریت اسلامی از دیدگاه امام علی (علیه السلام) کدام است .
- ۲- مؤلفه ها و الگوهای رفتاری در برنامه ریزی از دیدگاه امام علی (علیه السلام) کدام است.
- ۳- مؤلفه ها و الگوهای رفتاری در سازماندهی از دیدگاه امام علی (علیه السلام) کدام است.
- ۴- مؤلفه ها و الگوهای رفتاری در هدایت و رهبری از دیدگاه امام علی (علیه السلام) کدام است.
- ۵- مؤلفه ها و الگوهای رفتاری در نظارت و کنترل از دیدگاه امام علی (علیه السلام) کدام است.
- ۶- مؤلفه ها و الگوهای رفتاری در هماهنگی از دیدگاه امام علی (علیه السلام) کدام است.

واژه های کلیدی

- ۱- مدیریت اسلامی
- ۲- مؤلفه ها و الگوهای رفتاری (برنامه ریزی، سازماندهی، هدایت و رهبری، نظارت و کنترل و هماهنگی)
- ۳- مکتب اسلام
- ۴- امام علی (علیه السلام)

مقدمه

[در ادامه حکومت پیامبر (صلی الله علیه و اله)] « امام علی (علیه السلام) هم که آگاه ترین انسان ها به رازها و رموز زمامداری بود و به این اصل استوار عنایتی خاص داشت ... و در دوران کوتاه زمامداری خود... با گفتار و کردار خویش چهره واقعی حکومت اسلامی را نه تنها به مردم [عصر خویش] بلکه به همه آیندگان نشان داد. خطبه ها، نامه ها و [حکمت ها] و سیره و روش او در زمان زمامداری کوتاه و پرحادثه اش بهترین نشانگر [مدیریت و] حکومت دادگری انسانی است که باید برای همه زمامداران جهانی درسی نیکو و سرمشقی آموزنده باشد. « (جرداق، جرج، ۱۳۵۶؛ حجازی: ۱۰۰ تا ۱۰۳).

از جمله مؤلفه ها و الگوهای رفتاری و عملکردی قابل توجه در جامعه اسلامی از منظر امام علی (علیه السلام)؛ شناسایی، بکارگیری و استفاده از مؤلفه ها ی رفتاری؛ ۱- مدیریت اسلامی ۲- برنامه ریزی ۳- سازماندهی ۴- هدایت و رهبری ۵- نظارت و کنترل ۶- هماهنگی از دیدگاه امام علی (علیه السلام) می باشد که برآیند این ۶ محور چنانچه در چارچوب ضوابط اسلامی قرار گیرد موجب تدوین مجموعه ای کامل و جامع در جامعه اسلامی می گردد.

از این رو مؤلفه ها ی رفتاری و وظائف کارگزاران در برابر مردم در جامعه اسلامی از دیدگاه امام علی (علیه السلام) عبارتند از:

۱- مؤلفه ها و الگوهای رفتاری مدیریت اسلامی از دیدگاه امام علی (علیه السلام)

ابتدا تعریفی از مدیریت از دیدگاه اسلام و علم ارائه میگردد و سپس به ارائه مؤلفه ها و الگوهای رفتاری و عملکردی در مباحث مدیریت اسلامی در حکومت امام علی (علیه السلام) پرداخته می شود.

۱- مدیریت از دیدگاه مکتب اسلام را می توان اینگونه بیان نمود:

أ- "مدیریت اسلامی؛ عبارت است از، علم و هنر فرایند استفاده کارآمد و اثربخش منابع انسانی و مادی

از طریق برنامه ریزی، سازماندهی، هدایت و کنترل در یک محیط پویا در جهت تحقق اهداف سازمان یا جامعه در چارچوب احکام اسلام و تقرب الی الله" (احمدی، ۱۳۸۹: ۴۹).

ب- "مدیریتی را که زمینه رشد انسان به سوی الله (الی الله المصیر) و رسیدن به هدفهای یک نظام در

ابعاد مختلف همانند یک محور و مدار و قطب عمل کند، مدیریت اسلامی می نامیم" (چینی فروش، ۱۳۸۹: ۹۷)

ج- و همچنین ایت ا. شهید بهشتی مدیریت اسلامی را اینگونه تعریف نمودند: "مدیریتی که به عناصر

و افراد امکان بدهد که خودشان را بر اساس معیارهای اسلامی اداره نمایند، خودگردانی براساس معیارهای اسلامی، این روح سیاست اداری در نظام اسلام است" (عناقه، ۱۳۸۴: ۷۴).

۲- همچنین تعریف مدیریت از دیدگاه علم عبارت است از:

ا- تلاش در جهت هماهنگ کردن فعالیت های گروهی به منظور استفاده بهینه از نیروی انسانی وامکانات مادی برای دستیابی به هدفهای سازمان (همان؛ ص ۹۶).

ب- "مدیریت را علم و هنر برنامه ریزی، سازماندهی، هماهنگی، رهبری، نظارت و کنترل تعریف کرده اند" (افجه ای، ۱۳۸۸: ۱۵۹).

با بررسی و تحلیل تعریف مدیریت از دیدگاه اسلام و علم می توان اینگونه بیان نمود که:

"مدیر اسلامی دارای دو رسالت «تعالی» و «تولید» در سازمان است، تعالی انسان و تولید کالا و خدمات، و آنچه تحت عنوان مدیریت علمی در جهان شایع است علمی جز علم تولید نیست" (همان؛ ص ۲۱۹).
لذا، می توان اینگونه بیان نمود که در مدیریت علمی انسان ابزار است ولی در مدیریت اسلامی انسان، انسان است.

با بررسی سیره، روش و الگوهای رفتاری و عملکردی امام علی (علیه السلام) در خصوص مولفه ها و ویژگی های مدیر در حکومت اسلامی مولفه های زیر به عنوان وظایف و شاخصه مدیر اسلامی ارائه می گردد.

۱- اطاعت از فرامین الهی جزئی از الگوی رفتاری و عملی مدیر اسلامی (نهج البلاغه، نامه ۵۳) و (طیب، ۱۳۸۹: ۴۴).

۲- پذیرش مسئولیت، با جان و دل، ایثارگرانه و از روی انجام وظیفه (نهج البلاغه، نامه ۵۹) و (همان؛ ص ۳۹).

۳- اجرای عدالت، نفی ظلم، استعمار، استثمار (نهج البلاغه، نامه ۵۳) و (عناقه، ۱۳۸۴: ۵۰).

۴- مبارزه با هوای نفسانی، رفاه طلبی، خودستایی و چاپلوسی، دیکتاتوری و .. (نهج البلاغه، نامه ۵۳) و (طیب، ۱۳۸۹: ۴۵، ۴۷، ۴۸، ۵۱ و ۵۶).

۵- اشرافیت، توانمندی و قاطعیت مدیر بر کار خود. (نهج البلاغه، نامه ۵۳ و ۳۴) و (تقوی، ۱۳۸۶: ۱۳۸، ۱۳۹، ۱۴۰، ۱۴۵، ۱۴۶).

۶- استفاده صحیح از بیت المال و عدم سوء استفاده از آن. (نهج البلاغه، خطبه ۱۲۶) و (نبوی، ۱۳۹۰: ۲۳۱).

۷- انجام فرائض و واجبات در وقت خودش (نهج البلاغه، نامه ۲۷) و (احمدی، ۱۳۹۰: ۱۳۳).

۸- آموزش اعتقادات به خود و افراد تحت مدیریت خود (غررالحکم، ص ۳۴۱) و (نبوی، ۱۳۹۰: ۲۸۳).

- ۹- امانت دانستن مسئولیت و مدیریت (نهج البلاغه، نامه ۵۳) و (عناقه، ۱۳۸۴: ۶۳).
- ۱۰- وفای به عهد (نهج البلاغه، نامه ۵۳) و (احمدی، ۱۳۸۹: ۱۱۷).
- ۱۱- ایجاد ارتباط صمیمانه با افراد زیر مجموعه خود (نهج البلاغه، نامه ۵۳) و (عناقه، ۱۳۸۴: ۶۷) و (همان؛ ص ۱۳۱).
- ۱۲- اعمال مدیریت براساس اختیار نیروها (نهج البلاغه، نامه ۵۳) و (عناقه، ۱۳۸۴: ۶۰).
- ۱۳- تاکید بر مشارکت عمومی در اداره امور و فعالیت ها (نهج البلاغه، نامه ۵۳) و (همان؛ ص ۷۵).
- ۱۴- صداقت و راستگویی در کلیه امور (نهج البلاغه، نامه ۵۳) و (احمدی، ۱۳۸۹: ۱۱۷).
- ۱۵- مدارا و گذشت از مردم (نهج البلاغه، نامه ۵۳) و (همان؛ ص ۱۳۳).
- ۱۶- رسیدگی به نیاز مردم (نهج البلاغه، نامه ۵۳) و (نبوی، ۱۳۹۰: ۲۳۷).
- ۱۷- مشورت با صالحان (نهج البلاغه، نامه ۵۳) و (همان؛ ص ۲۴۱).
- ۱۸- پرهیز از منت گذاشتن (نهج البلاغه، نامه ۵۳) و (همان؛ ص ۲۵۶).
- ۱۹- برکناری خائنان (نهج البلاغه، نامه ۵۳) و (همان؛ ص ۲۵۷).
- ۲۰- توجیه افراد و رفع بدبینی (نهج البلاغه، نامه ۵۳) و (همان؛ ص ۲۷۳).
- ۲۱- رعایت اعتدال در تشویق و تنبیه (بحار الانوار، ج ۷۴، ص ۲۱۲) و (همان؛ ص ۲۷۴).
- ۲۲- توجه به عامه و آحاد مردم و عدم توجه به خواص (نهج البلاغه، نامه ۵۳) و (همان؛ ص ۲۸۰).
- ۲۳- اجرای حق و قانون (نهج البلاغه، نامه ۵۳ و خطبه ۱۹۶) و (تقوی، ۱۳۸۶: ۱۴۹).
- ۲۴- انجام کار در زمان خودش (کار امروز را به فردا نینداختن) (نهج البلاغه، نامه ۵۳) و (همان؛ ص ۱۵۱).
- ۲۵- قانون مداری بجای رابطه مداری (نهج البلاغه، نامه ۵۳) و (احمدی، ۱۳۹۰: ۱۳۶).
- ۲۶- تأیید و تثبیت رویه ها و تصمیمات صحیح مدیران قبلی (نهج البلاغه، نامه ۵) و (طیب، ۱۳۸۹: ۶۳ و ۶۴).
- ۲۷- دلجویی از مدیران معزول (نهج البلاغه، نامه ۳۴)
- ۲- مؤلفه ها و الگوهای رفتاری برنامه ریزی از دیدگاه امام علی (علیه السلام)

برنامه ریزی یکی از ارکان مدیریت محسوب می شود؛ "و اسلام، مسلمان [و مدیر] بی برنامه را گمشده در بیابانی می داند که به خیال آب، بدنبال سراب حرکت می کند و چنین فردی هرگز به سعادت و کمال نخواهد رسید. بنا براین برنامه ریزی یعنی انتخاب راه و روشی مناسب برای بهتر رسیدن به هدف (تقوی، ۱۳۸۶: ۸۰).

قرآن و سنت به عنوان دو منبع غنی و گسترده ای، برنامه زندگی فردی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی، اخلاقی و اقتصادی انسان مسلمان را مشخص کرده اند و برای لحظه لحظه های زندگی او، از آن هنگام که چشم به جهان می گشاید تا وقتی می میرد و حتی پس از مرگ برنامه ریزی دقیق کرده است. (همان؛ ص ۸۱)

مؤلفه ها و الگوهای رفتاری و عملکردی در مباحث برنامه ریزی در حکومت امام علی (علیه السلام) شامل:

۱- آینده نگری در امور

امام علی (علیه السلام) در این خصوص می فرمایند:

أ- "مؤمنان دارای این ویژگی هستند که آینده خویش را می شناسند" (بحارالانوار، ج ۷۸، ص ۲۵) و (تقوی، ۱۳۸۶: ۸۳).

ب- "در عزم و تصمیماتی که در مورد آنها، دقت کافی انجام نشده، چیزی نیست" (غررالحکم، ج ۲، ص ۶۷) و (احمدی، ۱۳۸۹: ۱۸۷).

۱- موجب ثبات در امر حکومت - امام علی (علیه السلام) می فرماید: "بقای مناصب و دولت ها بستگی به برنامه ریزی و چاره اندیشی در امور دارد" (میزان الحکم، ج ۲، ص ۹۲) و (همان؛ ص ۱۸۷).

۲- بهترین ابزار برای رسیدن به هدف - امام علی (علیه السلام) می فرماید: "دقت و ظرافت در برنامه ریزی از وسیله و امکانات مهمتر است" (همان؛ ص ۹۲) و (همان؛ ص ۱۸۸).

۳- کاهش اشتباهات - امام علی (علیه السلام) می فرماید: "عاقبت اندیشی و برنامه ریزی پیش از شروع کار، تو را از پشیمانی در امان می سازد" (مستدرک، ج ۲، ص ۱۷۷) و (همان؛ ص ۱۸۸).

۴- اهمیت زمان و زمان بندی در برنامه - امام علی (علیه السلام) به مالک می فرماید: "هر روز کار همان روز را انجام بده، زیرا هر روز کار مخصوص خود را دارد" (نهج البلاغه، نامه ۵۳) و (آقا پیروز و همکاران، ۱۳۸۹: ۳۵).

با توجه به مطالب ارائه شده و "با اعتقادی راسخ می توان ادعا کرد، که تا بحال هیچ مکتب و مرام و آیینی در برنامه ریزی برای انسان همانند اسلام، برنامه نداده است، زیرا اسلام برنامه ای است جامع و کامل، گستردگی آن به گستردگی نیازهای فطری و جامعیت آن به جامعیت روح و جسم انسان" (تقوی؛ ص ۸۲).

لذا با بررسی مؤلفه ها و الگوهای رفتاری و عملکردی در دوران حکومت امام علی (علیه السلام) خصوصاً در فرمانهایی که به استانداران و نمایندگان خود منجمله محمدابن ابوبکر و مالک اشتر مرقوم می داشتند در می یابیم که امام علی (علیه السلام) نه تنها با برنامه عمل می کردند بلکه بصورت استراتژیک، برنامه ریزی می نمودند.

۳- مؤلفه ها و الگوهای رفتاری سازماندهی از دیدگاه امام علی (علیه السلام)

در ابتدای ضمن تعریف سازمان و سازماندهی به ارائه مؤلفه ها و الگوهای رفتاری و عملکردی مباحث سازماندهی در حکومت امام علی (علیه السلام) می پردازد.

أ- تعریف سازمان:

"سازمان عبارت است از عمل طبقه بندی وظائف، تفویض اختیار، و تثبیت مسئولیت برای اجرای وظائف، و تعیین روابط به منظور همکاری موثر در انجام هدفهای سازمان." (اقتداری، ۱۳۸۶: ۱۰۵) و (تقوی، سید رضا، ۱۳۸۶: ۸۵).

ب- تعریف سازماندهی:

"سازماندهی فرایندی است که طی آن تقسیم کار میان افراد و گروههای کاری و هماهنگی میان آنها به منظور کسب اهداف صورت گیرد." (رضاییان، ۱۳۸۹: ۱۲۶) و (روشنی، ۱۳۸۹: ۹۰).

لذا، "سازماندهی دومین وظیفه مدیریت است و در هر [مجموعه و سازمان] ... و برنامه ریزی، سرآغاز سازماندهی است. سازماندهی برنامه را به واقعیت تبدیل کرده و اهداف موردنظر به کمک آن تحقق می یابد" (احمدی، ۱۳۸۹: ۱۹۵)، با بیان تعریف سازمان و سازماندهی، با بررسی مؤلفه ها و الگوهای رفتاری و عملکردی در مباحث سازماندهی در حکومت امام علی (علیه السلام) می توان به دقت، توجه و جامع نگری آن حضرت در خصوص سازماندهی بیان نمود:

۱- تقسیم کار

امام علی (علیه السلام) خطاب به مالک می فرمایند: "برای هر یک از زیردستان و کارکنان خود کاری تعیین کن تا او را نسبت به همان کار مؤاخذه و بازپرسی کنی، زیرا این روش سزاوارتر است تا این که کارهایشان را به یکدیگر وا نگذارند" (نهج البلاغه، نامه ۵۳) و (نبوی، ۱۳۸۹: ۸۰).

۲- انتخاب مسئول جهت انجام وظائف

امام علی (علیه السلام) خطاب به مالک اشتر می فرمایند: "برای هر نوع کاری از کارهایت یک رئیس [مسئول، مدیر] انتخاب کن، [مسئولی] که کارهای مهم، وی را مغلوب نسازد و کثرت کارها او را پریشان و خسته نکند (نهج البلاغه، نامه ۵۳) و (همان؛ ص ۸۲).

۳- سبک و روش سازماندهی و مدیریت

"در زمان [حکومت] امام علی (علیه السلام) سبک و سیاق مدیریتی پیامبر(صلی الله علیه واله) دنبال می شد، اما بدلیل گسترش اسلام در بلاد و شهرهای مختلف، امام علی (علیه السلام) [مدیران] و والیان و استاندارانی را برای هر یک از مناطق جغرافیایی انتخاب نموده و آنان عهده دار مسئولیت انجام امور، در چارچوب تعیین شده بودند" (احمدی، ۱۳۸۹: ۱۹۷). لذا ساختار سازمانی نظام اسلامی و وظائف هر سازمان در زمان حکومت آن حضرت در نامه ۵۳ به مالک اشتر والی مصر اینگونه بیان گردیده است.

۳-۱- ارتش

"سپاهیان به فرمان خداوند دژهای مردم و زینت فرمانروایان و عزت دین و وسیله امنیت راه ها هستند و جامعه بدون داشتن ارتش به زندگی خود ادامه نخواهد داد" (تقوی، ۱۳۸۶: ۸۷).

۳-۲- قوه قضائیه

"درباره قضاوت و سازمان قضایی با اندیشه ای رسا و نگرشی عمیق برخورد کن زیرا این دین در گذشته اسیر دست بدکاران بوده بازیچه هواپرستان و دنیاخواهان قرار گرفته است" (همان؛ ص ۸۸).

۳-۳- نظارت بر رفتار کارگزاران و کارمندان

"ای مالک! در کار [کارگزاران] و کارمندان با دقت بنگر، و آنانرا پس از آزمایش به کارگمار، و از روی هوای نفس و ترحم و خودسری کاری را به آنها وامگذار، زیرا اینگونه برخورد کردن، ستمکاری به مردم و خیانتی به امانت است" (همان؛ ص ۸۸).

۳-۴- نحوه انتخاب وزیران و دبیران

”بدترین وزیران تو کسانی هستند که پیش از تو وزیر اشرار بوده اند و آنانکه در تبهکاری های اشرار شرکت داشته اند، اینان که یاور گنهکاران و برادر ستمکاران بوده اند هرگز در درون سازمان خود جزو نزدیکانت قرار مده“ (همان ؛ ص ۸۸).

۳-۵ - سازمان مأموران مالیات و [دارایی]

صلاح خراج گیر و خراج دهندگان مردم را آسایش است و آسایشی برای مردم نیست مگر بواسطه خراج دهندگان، زیرا مردم همه چیره خواران خراج و خراج دهندگانند.“ (همان ؛ ص ۸۹).

۳-۶ - بازرگانان و صنعتگران

”سفارش مرا درباره بازرگانان و پیشه وران بپذیر، و نیز به دیگران بشار که با آنان به نیکی رفتار کنند.“ (همان ؛ ص ۹۰).

۳-۷ - سازمان محرومان و مستضعفان

”خدا را، خدا را، در مورد طبقه مستضعف جامعه آن بیچارگان و تهیدستان و نیازمندان و گرفتاران در سختی و ناتوانی که هیچ گونه ممری برای اعاشه و هیچگونه مفری برای فرار از گرفتاری ها ندارند.“ (همان ؛ ص ۹۰).

۴ - مؤلفه ها والگوهای رفتاری هدایت ورهبری از دیدگاه امام علی (علیه السلام)

در ابتدا به تعریف رهبری اشاره و در ادامه مؤلفه ها والگوهای رفتاری و عملکردی در این بحث در حکومت امام علی (علیه السلام) ارائه می گردد. ”هدایت و رهبری یکی از وظائف مهم مدیریت است بعضی از صاحب نظران مدیریت، رمز موفقیت مدیران را، در توان هدایت نیروی انسانی تحت سرپرستی می دانند. مهارت انسانی و کار با افراد و هدایت آنان در جهت انجام اهداف از جمله مهارت هایی است که در تمامی سطوح مدیریت کاربرد دارد.“ (احمدی، ۱۳۸۹: ۱۱۵).

”رهبری عبارت است از قدرت تأثیرگذاری بر پیروان به نحوی که براساس میل و خواسته خود جهت تحقق اهداف در موقعیت های گوناگون حرکت کنند، و رهبر کسی است که بتواند با این شیوه افراد را به کار گیرد.“ (نبوی، ۱۳۸۶: ۱۳۲).

لذا: امام علی (علیه السلام) به عنوان کسی که نقش محوری در اسلام و هدایت و رهبری امت اسلامی داشته، مؤلفه ها و الگوهای رفتاری و عملکردی آن حضرت می تواند سرلوحه کار مدیران و رهبران جامعه اسلامی قرارگیرد.

مؤلفه ها و الگوهای رفتاری و عملکردی آن حضرت در مباحث هدایت و رهبری شامل:

۱- دارا بودن حسن رأی و حسن تدبیر

”ابن ابی الحدید می گوید امام علی (علیه السلام) از همه مردم صاحب نظرتر و خوش تدبیرتر بود.“
(همان ؛ ص ۲۱۱).

۲- دارا بودن قدرت جهانی و روحانی

”اما شجاعت، که مردم نام شجاعان پیش از او را فراموش کردند و نام شجاعان بعد از خود را محو نمود.“
(همان ؛ ص ۲۱۱).

۳- قاطع بودن در سخن

”سخن او قاطع بود و در صدور فرمان دچار تردید نمی شد.“ (همان ؛ ص ۲۱۱).

۴- عادلانه حکم کردن

”امام علی (علیه السلام) عادلانه حکم می کرد و... [ایشان] یک حاکم دادگر و عدالت پرور است.“
(همان ؛ ص ۲۱۱).

۵- سرشار از علم و دانش

”پیامبر (صلی الله علیه واله) درباره آن حضرت فرمودند: من شهر علمم و علی دروازه آن و هرکسی در پی دانش است باید از در دروازه آن وارد شود“ (همان ؛ ص ۲۱۱).

۶- زاهد در خوردن و پوشیدن

”ابن ابی الحدید می گوید: هرگز غذایی را سیر نخورد، و از نظر استفاده غذا و پوشاک از همه مردم کم بهره تر بود و از غذای کم و لباس خشن استفاده می کرد.“ (همان ؛ ص ۲۱۱).

۷- دارای حسن اخلاق و تواضع

“صعصعه بن صوحان می گوید: در میان ما چون یکی از ما بود، خوش اخلاق، نرم خو، متواضع و فروتن.” (همان ؛ ص ۲۱۱).

۸- دارای گذشت و مدارا بودن

“هنگام درخواست می بخشید و حتی زاد و توشه اش را هم می بخشید.” (همان ؛ ص ۲۱۱).

۹- عبودیت و تقوی

“ابن ابی الحدید می گوید: عابدترین مردم بود و از همه بیشتر به نماز و روزه می پرداخت و مردم نماز شب و ذکر و پرداختن به نوافل را از او فرا می گرفتند. (همان ؛ ص ۲۱۲).

۵- مؤلفه ها و الگوهای رفتاری نظارت و کنترل از دیدگاه امام علی (علیه السلام)

“یکی از ارکان مهم و عناصر حیاتی در یک مدیریت سالم و کارآمد، وجود نظامی کامل و دقیق برای نظارت و کنترل است، بنابراین یکی از وظائف اصلی مدیر سازمان [ومدیر جامعه اسلامی]، نظارت و کنترل می باشد. انجام هر فعالیتی در سازمان، در صورتی موفق و اثربخش خواهد بود که کنترل های لازم نسبت به آن به عمل آمده باشد.” (آقا پیروز و همکاران ، ۱۳۸۹: ۲۶۴).

“مدیران به وسیله نظارت و کنترل، نسبت به نحوه تحقق هدفها و انجام عملیات، آگاهی می یابند و قدرت پیگیری پیدا خواهند کرد تا در صورت وجود هرگونه انحراف از اهداف و برنامه ها و تخطی از انجام عملیات توان اصلاح آنها را پیدا کنند. هیچ سازمانی بدون داشتن یک سیستم دقیق و جامع نظارت و کنترل، نمی تواند از منابع و امکانات خود به درستی استفاده کند و در تحقق هدفهای خود موفق باشد.” (همان ؛ ص ۲۶۴).

با توجه به تاثیر نظارت و کنترل در سلامت و دقت در انجام وظائف جهت رسیدن به اهداف سازمانی و حکومتی، مؤلفه ها و الگوهای رفتاری و عملکردی در مباحث نظارت و کنترل در حکومت امام علی (علیه السلام) عبارت است از:

۱- نظارت و کنترل قبل از سپردن مسئولیت به افراد. (کنترل پیش نگر)

امام علی (علیه السلام) خطاب به مالک اشتر می فرمایند: “در کار کارداران و کارگزاران به دقت اندیشه کن و پس از این که آنان را نیک آزمودی به کار بگمار” (نهج البلاغه، نامه ۵۳) و (احمدی، ۱۳۸۹: ۲۲۰).

۲- نظارت و کنترل پس از بکارگیری و سپردن مسئولیت به افراد (کنترل حال نگر)

امام علی (علیه السلام) به مالک اشتر می فرماید: "پیوسته در کار کارگزارانت دقت فراوان کن و بر کارشان بازرسان (مخفی) امین و راستگو بگمار. (نهج البلاغه، نامه ۵۳) و (همان؛ ص ۲۲۱).

۳- نظارت و کنترل پس از اتمام فعالیت های افراد (کنترل گذشته نگر)

امام علی (علیه السلام) به مالک اشتر می فرماید: "اگر کسانی برخلاف دستورات رفتار کردند، درامانت خیانت ورزیدند، دیگر راه عذرشان بسته است" (نهج البلاغه، نامه ۵۳) و (همان؛ ص ۲۲۱).

۴- پیوستگی نظارت و کنترل توسط مدیر یا سازمان (نظارت مدیریتی)

امام علی (علیه السلام) به مالک اشتر می فرماید: "پیوسته در کارشان دقت کن، بازرسان امین و راستگو بر ایشان بگمار، زیرا بازرسان نهانی بر آنها گماردن باعث می شود که کارگزاران به امانت داری و رعیت پروری ترغیب شوند" (نهج البلاغه، نامه ۵۳) و (همان؛ ص ۲۲۳).

۵- نظارت و کنترل بر زندگی محرومان

امام علی (علیه السلام) به مالک اشتر می فرماید: "از معتمدان خویش کسی که خداترس و فروتن باشد، برای نظارت بر زندگی محرومان برگزین تا امورشان را به تو گزارش دهند" (نهج البلاغه، نامه ۵۳) و (تقوی، ۱۳۸۶: ۹۸).

۶- نظارت و کنترل موجب تشویق نیکوکار و تنبیه بدکار گردد

امام علی (علیه السلام) به مالک می فرماید: "هرگز نباید افراد نیکوکار و بدکار در نظرت مساوی باشند زیرا این کار سبب می شود که افراد نیکوکار در کارهای خوب و نیکشان بی رغبت شوند و بدکاران در کارهای بد و نادرستشان تشویق گردند هرکدام از اینها را مطابق کارشان پاداش بده" (نهج البلاغه، نامه ۵۳) و (آقا پیروز و همکاران، ۱۳۸۹: ۲۷۹).

۷- توجه به گزارش بازرسان نظارت و کنترل و عبرت آموزی دیگران

امام علی (علیه السلام) به مالک اشتر می فرماید: "به دقت بسیار مراقب همکاران خود باش، پس اگر یکی از آنان دست به خیانت زد و گزارش همه بازرسان تو آن را تأیید کرد به این مقدار از گواهی اکتفا کن و او را خوار و رسوا ساز و داغ خیانت بر پیشانی او بزن و حلقه بدنامی برگردنش بیاویز" (نهج البلاغه، نامه ۵۳) و (همان؛ ص ۲۸۱).

۸- نظارت و کنترل مستقیم و بی واسطه توسط مدیر

”امام علی (علیه السلام) هر روزه و همیشگی نظارت خود را بر بازار کوفه و فروشندگان و تجار انجام می دادند، و آنان را نصیحت می کردند.“ (بحارالانوار، ج ۴۱؛ ص ۱۰۴) و (همان؛ ص ۲۸۴).

۶- مؤلفه ها و الگوهای رفتاری هماهنگی از دیدگاه امام علی (علیه السلام)

”یکی دیگر از ارکان مدیریت هماهنگی است که مدیر [سازمان] با... برنامه های منظم واحدهای مختلف [مجموعه] را به یکدیگر ارتباط می دهد، و عامل اصلی برای ایجاد پیوند بین افراد و واحدهای سازمان می باشد“ (تقوی، ۱۳۸۶: ۹۱)، و همچنین ”در مدیریت اسلامی وحدت و هماهنگی از اصول بنیادی محسوب می شود، چون مدیر سازمان اسلامی، [افراد] را از طریق آموزش های گوناگون فکری و عملی و با پیوندهای مختلف به یکدیگر مرتبط می سازند. شیوه های مدیریت در مکتب انبیاء و [جانشینان آنان] بخاطر ایجاد هماهنگی در [سازمان دهی افراد و...] از زیبایی های خاصی برخوردار است“ (همان؛ ص ۶۲)، با توجه به تعاریف ارائه شده در خصوص مباحث هماهنگی، مؤلفه ها و الگوهای رفتاری و عملکردی این موضوع در مدیریت امام علی (علیه السلام) شامل:

۱- مدیر حافظ نظام سازمان

حضرت علی (علیه السلام) در خطبه ۱۴۶ نهج البلاغه می فرماید: ”جایگاه مدیر و رهبر در کار، جایگاه رشته ای است که مهره ها را به هم فراهم آورد و برخی را ضمیمه برخی دیگر کند (هماهنگی ایجاد کند) اگر رشته بریده شود، مهره ها پراکنده شود و از میان رود و دیگر به تمامی فراهم نیاید“ (نهج البلاغه، خطبه ۱۴۶) و (آقاپیروز و همکاران ۱۳۸۹: ۱۰۳).

۲- پرهیز از تک روی و تفرقه

”از تفرقه بپرهیزید؛ چرا که هرکس در جمعیت مؤمنان تک روی کند طعمه شیطان می شود، همان گونه که گوسفند خارج از گله، سهم گرسنه خواهد شد“ (نهج البلاغه، خطبه ۱۲۷) و (همان؛ ص ۱۰۷).

۳- حفظ هماهنگی و وحدت در جامعه اسلامی

حضرت علی (علیه السلام) در خطبه ۱۲۷ می فرماید: ”به هوش باشید! هرکس به تفرقه دعوت کرد او را بکشید، حتی اگر زیرعامه من [وابسته به من] باشد“ (نهج البلاغه خطبه ۱۲۷) و (روشنی، ۱۳۸۹: ۱۸۵).

۴- صبر به خاطر وحدت و هماهنگی جامعه اسلامی

آن حضرت در خطبه ششقیه می فرمایند: "در حالی صبر کردم که در چشمانم خاشاک و در گلویم استخوان گیر کرده بود و میراث من به تاراج می رفت" (نهج البلاغه، خطبه ۳) و (همان ؛ ص ۱۸۶).

نتیجه گیری و پیشنهادات

باتوجه به بیان مؤلفه ها و الگوهای رفتاری در مدیریت اسلامی از دیدگاه امام علی (علیه السلام)؛ همچنین شرح ۶ گانه آن مؤلفه ها و الگوهای رفتاری از منظرو دیدگاه امام علی (علیه السلام)، برآیند این محور چنانچه در چارچوب ضوابط اسلامی قرار گیرد ، در جهت رشد و تعالی مجموعه های مدیریتی [نقش ساختاری] و حمایت از جان و مال و آبروی مردم [در نقش اخلاقی و حمایتی] واقع می گردد.

پیشنهادهات

چون انسان آفریده خدا ، خلیفه و امانتدار اوست، و برای زندگی و حیاتی خدامحور آفریده شده است، لذا برای رسیدن به این مهم (زندگی و بندگی) لازم است؛ طی برنامه ای منظم نسبت به شناسایی مؤلفه ها و الگوهای رفتاری و عملی در مدیریت اسلامی از دیدگاه امام علی (علیه السلام)؛ اقدام نماید. و در این راستا لازم است:

- ۱- تنظیم و ارائه یک برنامه منظم و مدون، به منظور آموزش و تربیت افراد در زمینه مؤلفه ها و الگوهای رفتاری در مدیریت اسلامی از دیدگاه امام علی (علیه السلام).
- ۲- آموزش و تربیت افراد متعهد و متخصص در زمینه مؤلفه ها و الگوهای رفتاری و عملی در مدیریت اسلامی از دیدگاه امام علی (علیه السلام)؛ اختصاص یک شبکه آموزشی مستمر، و همچنین تبیین و ارائه آن در کتاب های درسی کلیه سطوح.
- ۳- به منظور اجرایی شدن مؤلفه ها لازم است:
 - الف - نحوه نظارت، کنترل، بازرسی مؤلفه ها تدوین و ابلاغ گردد.
 - ب - پیاده سازی، اجرا، اصلاح، بهبود مستمر مؤلفه ها انجام پذیرد.
 - ج - با اجرائی نمودن آن مؤلفه ها و الگوهای رفتاری و ؛ موجب گسترش و نشر آن در جوامع اسلامی و جهان را میسر می نماید.

والسلام

منابع و مؤاخذ

أ- فارسی:

- ۵- محمودیان، مهدی (۱۳۹۰)، آموزش ترجمه و مفاهیم قرآن کریم، اسوه ، بیت القرآن امام علی (علیه السلام) ، قم

- ۲-دشتی ، محمد ، (۱۳۷۹) ، ترجمه نهج البلاغه، موسسه فرهنگی تحقیقاتی امیرالمومنین(علیه السلام)، قم.
- ۵- جوادى آملی، (۱۳۹۱)، مفاتیح الحیاه، نشراسراء، قم.
- ۵- فیض الاسلام، سید علی نقی ، ترجمه و شرح نهج البلاغه ، چاپ افست، تهران.
- ۵- مرکز تحقیقات اسلامی، نمایندگی ولی فقیه سپاه پاسداران،(۱۳۷۶)، ولایت فقیه ، معاونت آموزش عقیدتی سیاسی وزارت دفاع، تهران.
- ۵- مرکز تحقیقات اسلامی، نمایندگی سپاه،(۱۳۷۶)، سیره معصومین (علیهم السلام) اخلاقی، اجتماعی، معاونت آموزش عقیدتی سیاسی وزارت دفاع، تهران.
- ۵- مرکز تحقیقات اسلامی، نمایندگی ولی فقیه سپاه پاسداران،(۱۳۷۶)، نظام سیاسی اجتماعی اسلام، معاونت آموزش عقیدتی سیاسی وزارت دفاع، تهران.
- ۵- طیب، مهدی،(۱۳۸۹)، مدیریت اسلامی، سازمان چاپ وزارت ارشاد، تهران.
- ۹-نبوی، محمدحسن،(۱۳۹۰)، مدیریت اسلامی، موسسه بوستان کتاب، قم.
- ۱۰-وفائی، مرتضی،(۱۳۸۹)، حدیث خدمتگزاری، دفتر نشر معارف، تهران.
- ۱۱- علی احمدی، علیرضا وحسین،(۱۳۸۳)، مبانی و اصول مدیریت اسلامی، انتشارات تولید دانش، تهران
- ۱۲-اختری، عباسعلی،(۱۳۸۷)، مدیریت علمی، مکتبی از دیدگاه اسلام، شرکت چاپ ونشر بین الملل، تهران
- ۱۳-ساجدی نیا، محمد حسین،(۱۳۹۱)، اصول و مبانی مدیریت اسلامی، انتشارات شهر آشوب، تهران.
- ۵- فردآر، دیوید،(۱۳۹۰)، مدیریت استراتژیک، پارسائیان، علی واعرابی، سید محمد، دفتر پژوهش های فرهنگی، تهران
- ۱۵- الوانی، سید مهدی،(۱۳۸۹)، مدیریت عمومی، نشرنی، تهران.

ب- عربی:

- قرآن کریم،(۱۳۷۵)، موسسه الهادی، قم.
- نهج البلاغه امام علی (علیه السلام)،(۱۳۷۹)، موسسه فرهنگی تحقیقاتی امیرالمومنین(علیه السلام) قم
- الکلبینی، محمدابن یعقوب،(۳۲۹-۵-ق)، الکافی، ج ۲ شعبه الحرائی، حسن ابن علی،(قرن ۴هجری)، تحف العقول عن آل الرسول، غفاری، علی اکبر، موسسه آل البيت (علیه السلام)، قم.
- تمیمی آمدی، عبدالواحد،(۵۱۰-۵۵۰-ق)، غررالحکم ودررالحکم، ج ۱ و ۲، درایتی، مصطفی، دفتر تبلیغات اسلامی، قم

ج- لاتین:

- ۱-Ansoff, H. Igor. ۱۹۷۲. Interview: Shortcomings of strategic planning, international management, ept.
- ۲-Ansoff, H. Igor. 'The New corporate strategy. Newyork: wiley. (Published originally as corporate strategy, Newyork: Mc Graw- Hill, ۱۹۶۵.
- ۳-Ansoff, H. Igor: ۱۹۷۹; planned management of turbulent change; En cyclopedia of professional Management, Newyork: Mc Graw- Hill.
- ۴-Ansoff, H. Igor, ۱۹۸۰; strategic issue management, ' Strategic Managemet journal, vol. ۱(۲).
- ۵-J. Mohr, Marketing of High- technology products and innovation's (Upper saddle River, NJ: prentice Hall, ۲۰۰۱).

والسلام

سید حسین جولایی